

Vladimir Vratović: **HRVATSKI LATINIZAM I RIMSKA KNJIŽEVOST**. Studije, članci, ocjene. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb 1989; 374 str.

Knjiga koja je iz tiska izašla krajem 1989. obuhvaća izbor autorovih radova nastalih u rasponu od dvaju desetljeća, od 1960. do 1980, no pri tome ni doljnu ni gornju granicu ne treba shvaćati previše kruto. Dvostrukost ishodišnog istraživačkog interesa kakva je istaknuta u naslovu knjige respektirana je u njezinoj unutrašnjoj podjeli. Od četiriju velikih poglavlja prvo je posvećeno teorijskim i književnopovijesnim oglecima o hrvatskom latinizmu (*str.* 7-59); treće se bavi rimskom književnošću u užem smislu riječi (*str.* 245-317). Most među njima tvori drugo, najobimnije poglavlje, u kojem se simultano raspravlja o oba fenomena (*str.* 63-242). Završni dio knjige prepušten je dvama člancima posvećenim humanističkom obrazovanju i klasičnim gimnazijama. Njih, prema izričitu autorovu upozorenju, treba smatrati ravnopravnim dijelom knjige, ma koliko se nekomu moglo činiti da su s tekstovima koji im prethode tek površno i labavo povezani (*str.* 321-347).

Prilozi objedinjeni u knjizi pripadaju različitim tipovima književnoznanstvenoga diskurza, kako je najavljeno već i u njezinu podnaslovu. U stanovitu se smislu može reći da svaki odjeljak pokazuje ne samo ravnotežu teorijskog i povijesnog interesa za književne artefakte nego i podjednaku raznovrsnost pisanih oblika u kojima se ti interesi očituju: od strogih znanstvenih studija, preko opuštenijih poticajnih eseja, do recenzija, prikaza, pa čak i polemičkih osvrtâ. Svako od prvih triju poglavlja poduprto je barem jednim ogledom u kojem se raspravlja o najkrupnijim preliminarnim problemima: primjerice *Karakterizacija i vrednovanje književnosti hrvatskog latinizma* ili *Novolatinska filologija i klasična filologija* u prvome, O

odnosu i uzajamnim vezama književnosti pisane na latinskom i narodnim jezicima u drugome, *Rimska književnost prema grčkoj* u trećem poglavlju. Ta uspostava reda, pojmovnoga i terminološkoga, jasno govori o tome kako bi u Vratovićevu shvaćanju morala izgledati hijerarhija interpretativnih zadataka u studiju bilo hrvatskoga latinizma bilo rimske književnosti.

Knjige poput ove, koje nude panoramski uvid u vremenski omeđeno razdoblje autorove produkcije, prvenstveno su dokumentarna podloga za procjenu pojedinačnoga znanstvenog doprinosa, to pouzdanija što je iscrpniji materijal koji je u njima okupljen. U tom pogledu, dakako, *Hrvatski latinizam i rimska književnost* nije nikakav izuzetak. No osim te, personalne dimenzije, trideset i šest priloga sabranih u ovoj knjizi svjedoči o nečemu što svakako nadilazi individualnu filološku sudbinu: o dugotrajnom prevrednovanju interesnih područja unutar tako konzervativne discipline kao što je klasična filologija.

Konstantu Vratovićeva unutarstrukovnoga angažmana tvori opetovano zauzimanje za primjerenu poziciju hrvatskoga latinizma i unutar nacionalne književne historiografije i u međunarodnom latinističkom okružju. Sudbina je proučavanja hrvatskoga latinizma u mnogočemu paradoksalna. Ozbiljan studij ozbiljnih latinističkih autora počeo je u Hrvatskoj prije više od stotinu godina, u herojskoj generaciji Maixnera, Šrepela, Körblera, Kasumovića, koji su nizom krupnih monografija uspostavili, kako se činilo, jednom za svagda identitet fenomena, trudeći se da takvu proučavanju pribave i institucionalnu podršku Sveučilišta i Akademije. No političke i kulturne mijene koje su nastupile po završetku Prvoga rata naglo su i vrlo djelotvorno potisnule svaki sustavniji interes za hrvatsku književnost pisanu latinskim jezikom. Punih trideset godina o hrvatskom se latinizmu pisalo toliko malo i tako nesustavno da se u studiju

latinske nacionalne baštine gotovo trebalo krenuti od početka.

Dakako, u izmijenjenim ideološkim okolnostima trijumfalnoga egalitarizma koji je pokazivao vrlo malo razumijevanja za importirane kulturne ekskluzivnosti, osobito neslavenskoga podrijetla, u vremenu metodološke groznice u književnoj znanosti, interes za hrvatski latinizam nije se mogao potaći na stari način, jednostavnim obnavljanjem prokušanih interpretativnih obrazaca. Vratović je zarana shvatio da latinistički tekstovi mogu reflektirati na pozornost hrvatske književne historiografije samo ako se podvrgnu istim postupcima tumačenja i istim kriterijima vrednovanja kojima podliježu i tekstovi hrvatskoga izraza. Krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina najprirodnije doktrinarno uporište za takvo inzistiranje na literarnosti literature nudila je fenomenološka kritika Kaysera i Staigera te stilistička interpretativna praksa Spitzera i njegovih sljedbenika. Slijedeći taj trag, Vratović se od samog početka svojega bavljenja latinizmom nije klonio nedvosmislenih estetičkih sudova, odbijajući da u njemu vidi puki kulturnopovijesni *curiosum* — kakvim su ga, valja reći, ponekad znali prikazivati i najdobronamjerniji filolozi prethodnih generacija. Da književnosti latinskoga izraza nije potrebna nikakva izmoljena blagonaklonost isticao je Vratović u nekoliko navrata. Najsazetija je u tom smislu vjerojatno formulacija iz članka o odnosu književnosti pisane na latinskom i književnosti pisane na narodnim jezicima iz 1979: *Iz indicija o stupnju međuodnosa i uzajamnog prožimanja književnosti narodnoga i latinskoga izraza proishodi i metodološki imperativ: kompleksnom istraživanju obaju književnih medija valja pristupiti s istih pozicija estetskih i književnopovijesnih* (str. 202-203).

Ako danas neke tvrdnje koje opetovano zatječemo na stranicama Vratovićeve knjige djeluju samorazumljivo, to je i

zasluga misionarske upornosti autora koji nije žalio truda da se istodobno obračunava s nekoliko žilavih predrasuda. Unutar matične struke, klasične filologije, valjalo je izboriti poziciju koja će omogućiti da se *studia neolatina* ne smatraju intelektualnom razbibrigom, a to je u krajnjoj liniji značilo pobrinuti se i za njihovu metodološku emancipaciju; domaće književne povjesničare valjalo je uvjeriti da inojezični tekstovi u korpusu hrvatske književnosti nisu mana nego vrлина; stručnjacima u međunarodnom okruženju trebalo je pokazati da se hrvatska novolatinska književnost i kvantitativno i kvalitativno može nadmetati s ponajboljim evropskim latinizmima.

Prilozi objedinjeni u ovoj knjizi izvorno su objavljavani na različitim mjestima, od usko stručne periodike do razmjerno široko dostupnih publikacija, tako da je ponekad teško govoriti o njihovu prvobitnom odjeku. Ako smijem generalizirati čitalačke dojmove vlastite generacije, najsnažniji neposredni učinak imala je sažeta studija *Mediterranska konstanta u književnoj kulturi hrvatskoj*, koja je žestoko obrazlagala heretičku misao kako je »najnarodniji« od svih kulturnih pokreta, Hrvatski preporod Gaja i istomišljenika, obilato pripremljen upravo djelovanjem hrvatskih latinista. Pri tomu Vratoviću nije do objašnjenja jednokratnog povijesnog fenomena s početka devetnaestog stoljeća. Njegova je teza daleko obuhvatnija i izazovnija: u trenucima najveće ugroženosti kulturnih veza između hrvatskoga Sjevera i Juga upravo su *latinski* jezik i na njemu pisana književnost bili onaj integrativni činilac koji je presudno oblikovao i produkciju na *hrvatskom* jeziku. Nažalost, valja reći da ta tvrdnja, koliko god bila prihvaćena u stručnjaka za hrvatski latinizam, nije do danas u svoj svojoj punini podvrgnuta provjeri nacionalne književne historiografije.

Metodička dalekovidnost očitovala se i u Vratovićevoj disertaciji *Horacije u dubrovačkom pjesništvu 18. i 19. stoljeća*.

Studija je objavljena 1971, u vremenu najjačega proboja teorije recepcije u književnu znanost, no nastala je cijelo desetljeće prije toga, krajem 1961. Ono što se u njoj otrpve uočava jest ravno-pravno uvažavanje triju književnih izraza, latinskoga, hrvatskoga i talijanskoga, u dubrovačkoj književnosti prošlih dvaju stoljeća. Do Vratovićeve disertacije bavljenje talijanskim tekstovima nastalim na istočnoj obali Jadrana izazivalo je uglavnom ili političku nelagodu ili je njihova uloga svjesno bila minorizirana u naopakoj vjeri da se time brani čistoća nacionalne književnosti. Dosljedan svojem razumijevanju Mediterana kao polja različitih kulturnih silnica, s presudnim utjecajem latinske jezične vertikale, Vratović je u toj prešućivanoj poliglosiji vidio znak civilizacijske zrelosti a ne slabost nacionalne kulture o kojoj u najmanju ruku nije oportuno razgovarati. Ni danas, nakon odmak od triju desetljeća, takav pristup ne nailazi na oduševljene zagovornike unutar ortodoksne kroatistike; u vremenu nastanka teksta inzistiranje na trojezičnosti hrvatske književnosti graničilo je sa znanstvenom bogohulnošću.

Hrvatski latinizam i rimska književnost knjiga je koja govori o golemom rasponu tema za koje je teško vjerovati da će ih neprofesionalni čitalac moći pratiti s ravnomjernom pažnjom. Autorova ambicija zacijelo i nije bila u tome da svima objasni sve. No ono što ni u kojem čitanju ne bi trebalo promaći jest visoka personaliziranost ponuđene argumentacije, doista rijetka osobina u struci kojoj autor pripada. Vratović se ne libi pisati sa strašću, od žestoke obrane onoga što drži točnim do zajedljiva obračuna s idejama koje struku podređuju političkoj utilitarnosti. Egzemplaran je u tom pogledu članak iz *Razloga* objavljen 1965: *Humanističko obrazovanje u klasičnim gimnazijama i drugim školama*, koji s nelagodnom točnošću navješćuje neke od najbezobzirnijih

mijena kojima je školski sustav desetljeće potom bio izvrnut.

U biografskoj skici koju nudi knjižni ovi-tak jedan podatak upadljivo nedostaje: Vratović je prvi predstojnik prve katedre hrvatskoga latinizma na Zagrebačkom sveučilištu, a to, dakako, znači i prve katedre hrvatskoga latinizma uopće. To što je ta katedra osnovana, uvjerljivo svjedoči o tome kako cjelina autorova stručnog angažmana nije bila uzaludna; to što je osnovana tek 1987, govori o tome koliko je nepredvidljivih teškoća pri tom trebalo ukloniti. I jedno i drugo trebali bi upamtiti oni koji su imali sreću da ne budu filolozi u jednom od najoskudnijih vremena filologije.

Darko Novaković

Marianna D. Birnbaum:
HUMANISTS IN A SHATTERED WORLD. Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century. Slavica Publishers, Columbus, Ohio 1986; 433 str.

Marianna Birnbaum domaćoj je stručnoj javnosti poznata prvenstveno kao autorica monografije o Ivanu Česmičkom (*Janus Pannonius. Poet and Politician*, Zagreb 1981). Njezina nova knjiga obuhvatnijih je ambicija, govori o cijeloj galeriji humanista, a i namijenjena je ponešto drugačijem čitateljstvu. Ciljana publika ove opsežne studije, po riječima same autorice, stručnjaci su s engleskoga govornog područja »čije znanje o renesansi ne seže do Ugarske i Hrvatske« (str. 9). Humanisti koji su se našli u interesnom obzoru knjige uvršteni su prvenstveno kao svjedoci prevratnih povijesnih zbivanja, kao komentatori političkih mijena koje su oblikovale sudbinu Hrvatske i Ugarske za mnoga stoljeća unaprijed. »Povijesne događaje koji su detaljno opisani opisali su u prvom redu sami humanisti. To je, u

stvari, središnja tema knjige: događaji koji su pogodili humaniste toga područja i njihov odgovor na njih« (*ibid.*).

U skladu s tako izabranim polazištem knjiga je podijeljena u trinaest poglavlja, koja pokrivaju raspon od jednoga stoljeća: od vremena koje je neposredno prethodilo mohačkoj bitki 1526, pa do sklapanja mira na ušću Žitve 1606, između Rudolfa II i sultana Ahmeda I. Prva su dva poglavlja posvećena opisu političkog i duhovnog stanja jagelonskoga hrvatsko-ugarskog kraljevstva uoči presudne bitke krajem kolovoza 1526. Treće se poglavlje bavi detaljnom analizom mohačke katastrofe, a potom slijede odsječci u kojima se pojedini humanisti, onako kako je u uvodu i bilo najavljeno, pokazuju kao očevici ili barem posredni svjedoci važnih povijesnih epizoda. Prvi je u tom nizu Stjepan Brodarić (1480-1539), diplomat i povjesničar, sudionik mohačke bitke. Za njim slijede Transilvanac Nikola Oláh (1493-1568), visoki svjetovni i crkveni dostojanstvenik, te tri autora koja dijele istovrsno neugodno iskustvo pada u tursko sužanjstvo: Bartol Đurđević, Đuro Hus iz Rasinje i Konstantin iz Ostrovice. Osmo je poglavlje posvećeno u cjelini Šibenčaninu Antunu Vrančiću (1504-1573), polihistoru, kraljevskom namjesniku, ugarskom primasu. Posljednja četvrtina knjige započinje piscima različitih »panonskih povijesti«, kao što su transilvanski Sas Christianus Schesacus, ugarski državnik Miklós Istvánffy ili Juraj Srijemac, autor najslavnije »alternativne« povijesti toga razdoblja. Završna poglavlja posvećena su kurzornom pregledu značajnijih putopisaca iz turskih krajeva, načelnom razmatranju odnosa između latinskog i narodnih jezika u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu te prirodnoznanstvenom interesu kakav su pokazivali humanisti — na emblematičnom primjeru Fausta Vrančića.

Kao što je pregled sadržaja dao naslutiti, knjiga ne iznevjerava obećanje izrečeno u samom uvodu: pred nama je doista

povijest zajedničke hrvatsko-ugarske države, onakva kakvom su je zabilježili najugledniji humanisti svih naroda obuhvaćenih njezinim tadašnjim granicama. No ipak, usprkos korektnoj i pravovremenoj najavi, takav je koncept u stanovitu neskladu s naslovom, i još više, podnaslovom knjige. Od studije koja je posvećena »hrvatskom i ugarskom latinitetu šesnaestoga stoljeća« čitalac bi razložno morao očekivati i drugačiji postupak s tekstovima, a ne samo sustavno iskorištavanje njihove *dokumentarne* dimenzije. Nema sumnje da će profesionalno neopterećeni čitalac engleskoga govornoga područja, pa i pouzdanije obaviješteni stručnjaci drugih sredina, naći u knjizi niz slabo poznatih ili gotovo sasvim nepoznatih detalja. No teško je izbjeći dojam da su preobilje političko-povijesne građe i mikroskopski prezentirane biografije gotovo potpuno potisnule pitanje koje se i u ovako oblikovanoj knjizi neizbježno postavlja: po čemu su zapravo osobe o kojima je riječ *humanisti*?

Bilo bi, naravno, nepošteno tvrditi da su interpretacije Marianne Birnbaum potpuno lišene interesa za estetičku dimenziju sjevernohrvatskoga i ugarskoga humanizma. Nije se, dakako, teško složiti s autoricom da je vojni i politički okoliš presudno utjecao na literarnu produkciju hrvatsko-ugarskoga *cinquecenta*, utiskujući u gotovo svaki književni sastavak lako vidljiv biljeg neposredne političke referencijalnosti. No ono što odlikuje pretežni dio osoba čije su biografije i bibliografije podastrte u knjizi nije u prvom redu njihova domoljubna djelatnost ukrašena klasičnom učenošću, nego pristajanje uz intelektualne, moralne, estetičke ideale koji tvore čvrstu jezgru humanističkoga pokreta. Nacionalne i regionalne specifičnosti jesu neosporne, ali govor o njima ne bi smio potisnuti u stranu raspravu o zajedničkim korijenima, ma koliko ona ponekad izgledala zamršenom.

Iz te perspektive jasnije se pokazuje gdje je najveći nesporazum u vezi s knjigom Marianne Birnbaum. On proistječe iz njezine nejasne vrsne pripadnosti: ako je posrijedi historiografska studija, onda joj — u najmanju ruku — nedostaju stroža prezentacija izvora i njihova ocjena; ako je riječ o književnopovijesnoj monografiji, onda je u njoj kudikamo premalo književnosti. Kolebljivost u izboru interpretativnog polazišta moguće je vidjeti gotovo u svakom poglavlju. Ipak, čini se da su kudikamo najspornije one analize u kojima se tekstovi pokušavaju vertikalno situirati, u generičku tradiciju koja seže sve do antike. Neki autoričini izvodi potpuno su neodrživi: primjerice, da su Oláhove glavne književne vrste »epigram i elegija, u kojima je, poput Jana Panonija, posuđivao od *Horacija i Vergilija*« (str. 139, kurziv moj), kao što krajnju nevjericu izaziva tvrdnja o vezi jedne Oláhove tužaljke (!) s Vergilijevom sedmom (!) eklogom, koja je inače posvećena očekivanom Augustovu (!) sinu (str. 142). Da nije riječ o jednokratnim omaškama nego o ozbiljnom pomanjkanju autoritativna uvida u antičku književnu povijest svjedoče i takve nuzgredne konstatacije kao što su ona o rimskom caru Decillusu (str. 92, i poslije u Kazalu!), o prijevodima ili lektiri takvih fantomskih autora kao što su Pitagora (str. 183, 198) ili Aleksandar Veliki (str. 207), ili ponuđena definicija prosopopeje (*a poem written about a person* — str. 246).

Ipak, u knjizi koja se bavi dvama nacionalnim latinitetima zacijelo najneugodnija mana jest posvemašnja nepouzdanost otisnutih latinskih tekstova. Nije doista pretjerivanje ozlovoljena recenzenta ako kažemo da nema praktički *ni jednoga* duljeg latinskog citata u kojemu se ne bi zatekla poneka pogreška — od banalnih slagarskih propusta do ulančenih grešaka koje svojom nakaznošću čine tekst potpuno nečitljivim. Izabirem nasumce dva primjera s iste, 243. str.: *Pannonia regnum ex quo Christianum*

religionem amplexium est..., ili, nešto niže, *...ac quae poscit, quae cum capiti imponeretur, non parum vultu expalluit, ut es res ab aliis, qui aderunt por inauspicato futuri mali omine notaretur*. Izlišno je i spominjati kolikih i kakvih nepreciznosti ima u stihovanim tekstovima, a s jednakim oprezom valja konzultirati i latinske naslove u bibliografiji (npr. za Dominisa: *Duae reditus ex Anglia consilium exponit* ili Petančića: *Itineribus in Turciam Libellus*). Ni tu se, nažalost, problem ne ograničava samo na izolirane primjere ili puku jezičnu nekorektnost. Cio niz bibliografskih navoda upropašten je kontaminacijom raznorodnih podataka: tako Mihovil Kombol postaje piscem predgovora u Gortanovim i Vratovičevim *Hrvatskim latinistima*, dva rada Tome Matića postaju jedan (s alternativnim naslovom), Vramčeva *Kronika* uvrštena je među Vrančićeva djela itd.

Narav i množina spomenutih pogrešaka navode, nažalost, na neugodan zaključak kako knjizi Marianne Birnbaum valja pristupiti s krajnjim oprezom. Neporeciva je, dakako, dobra autoričina namjera, kao što svakako valja registrirati i zamašan trud koji je tako zamišljeno istraživanje iziskivalo. No studija ovakvih ambicija jednostavno ne smije bolovati od dječjih bolesti u rutinskim filološkim poslovima. Bavljenje javnim životom na području habsburške monarhije, a pogotovu književnom produkcijom u tako živahnom razdoblju kakvo je šesnaesto stoljeće, zahtijeva istraživača vrhunske višejezične kompetencije, nezavisan i neposredan uvid u primarne tekstove i uravnoteženo poznavanje svih relevantnih nacionalnih književnih historiografija. Zbog programatskog polaznog ograničenja, *Humanists in a Shattered World* nemaju, na nesreću, ni tu iskupljujuću vrlinu da nepouzdanost u dijelovima nadoknađuju uvjerljivom vizijom cjeline. Nasuprot boljim prvobitnim nakanama, knjiga Marianne Birnbaum ostaje najuporabljivijom u onim odsječ-

